

ГОДИШНИК НА СОФИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ
ТОМ 69 ИСТОРИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ 1975
ANNUAIRE DE L'UNIVERSITÉ DE SOFIA
TOME 69 FACULTÉ D'HISTOIRE 1975

ПОЛИТИКА И ДЕЙНОСТ НА ПРАВИТЕЛСТ-
ВОТО НА НАРОДНОЛИБЕРАЛНАТА
ПАРТИЯ В ОБЛАСТТА НА КУЛТУРАТА
1903—1908 Г.

МАРИЯ РАДЕВА

LA POLITIQUE ET L'ACTIVITE DU GOUVERNEMENT
DU PARTI POPULAIRE-LIBERALE DANS
LE DOMAINE DE LA CULTURE
1903—1908

MARIA RADEVA

Рецензент

доц. *Йордан Шопов*

Редактор

проф. *Николай Генчев*

♦

Политиката на българските буржоазни правителства в областта на образованието и културата през първите десетилетия след Освобождението заема важно място в гражданската история на България в ново време. Специфичните условия и особености на културния живот в страната, наскоро отхвърлила националното робство, относително ограничената основа на възрожденските традиции и постижения, както и икономическите и идеологическите цели на възхождащата буржоазна класа поставят фундаментални задачи в националното културно строителство.

При тези обективни условия за културно развитие намесата на държавата за насочване, стимулиране и организиране на културния живот скоро се превръща в съществен фактор за културния напредък в България. Основните насоки в културната политика непосредствено след Освобождението се определят в две основни сфери: първо, създаване на образователна система, съобразена с националните културни и стопански потребности, и, второ, създаване на културни институти и условия за културна и научна дейност. По редица причини в първите три десетилетия вниманието на правителствата се съсредоточава в учебното дело. В културната политика по това време почти отсъствуват крупни инициативи от общокултурно естество.

През първото десетилетия на ХХ в. държавната инициатива и намеса в културния живот видимо се активизира. Този процес получава категоричен израз за пръв път в политиката на правителството на Народниолибералната партия (1903—1908).

Тази страна в политиката и дейността на втория стамболовистки режим не е била предмет на специално историографско проучване. Редица буржоазни автори подчертават благотворното въздействие на предприетите от тогавашния министър на просветата проф. Иван Шишманов реформи и инициативи върху културния напредък на страната.¹ В литературноисторически разработки върху научното дело на Иван Шишманов след социалистическата революция се изтъква демократичният и прогресивен характер на неговите естетически възгледи и, макар по-бегло, на неговите инициативи в културното и образователното дело.² Изследователите на отделни страни на българското културно развитие изрично сочат личните заслуги на проф. Иван Шишманов за стимулиране и насочване на културните институти и дейности в страната.³

¹ В. Йорданов. Материали за изучаване на учебното дело в България. Кн. II. С., 1925; Проф. Ив. Шишманов. — УПр., 1938, кн. 5—6; Проф. д-р Ив. Шишманов. In memoriam. С., 1928; М. Арнаудов. Ив. Д. Шишманов. — Летопис на БАН, кн. XI, 1929; От Паисий до Раковски. С., 1943, с. 12—15.

² Г. Димов. Ив. Д. Шишманов. С., 1956; Иван Шишманов (лит. крит. очерк). С., 1964; М. Арнаудов. Дела и завети на бележити българи. С., 1969; Н. Чакаров, Ж. Атанасов. История на българското образование. С., 1970, с. 57—60.

³ История на България. Т. II. С., 1962, с. 336—337; Сто години български театър. С., 1956; П. Пенчев. История на българския драматичен театър. С., 1975; Л. Витанова, Г. Гайтанджиев. Музикалното възпитание в българското училище. С., 1975 и др.

Обща особеност на изказаните в различно време оценки върху културната политика през този период е идентифицирането на културните прояви изключително с личния принос на Иван Шишманов, откъсването на културната дейност от политиката на правителството. Въпреки изказаните в марксистическата литература по същество верни методологически оценки въпросът за културната политика на второто правителство на Народнолибералната партия остава открит за цялостно изследване.

В настоящата студия се проследява политическият и идеологически подход на правителството на Народнолибералната партия към конкретните, исторически възникнали проблеми в културното строителство. На фона на общата политика на това правителство се прави опит да се разкрие ролята на субективния фактор в културното развитие на България по това време.

Кръгът на обхванатите в работата културни институти и дейности се определя от съображенията ни за реалната държавна намеса, осъществена чрез различни форми на организационно преустройство, създаване на нови институти и дейности и пр. При написване на студията са използвани публикации, но не включени в научно обръщение документи, както и необнародвани документални източници от архива на Министерството на народното просвещение (МНП), личният архив на Иван Шишманов и др. Като източник се използват и сведенията на политическия печат — правителствен и опозиционен, а така също на социалистическия.

* * *

Образуването на правителството начело с Рачо Петров (5. V. 1903) между друго съвпада с кризисната обстановка, която настъпва в културната политика на българската буржоазна държава на границата на двете столетия.⁴ Належащите реформи в образователното дело, необходимостта от разширяване на културните начинания изискват настоятелно компетентно и в определен смисъл далновидно ръководство на културния фронт. Новият министър на просветата проф. Ив. Шишманов, известен с осведомеността и компетентността си по културно-просветните въпроси; добър познавач на европейската педагогическа и културна мисъл, е една от най-подготвените личности, която може да поеме ръководството на този сектор на държавното управление. Показателно в тази връзка е обстоятелството, че той заема министерското кресло с готов план за културната политика на държавата и Министерството на просветата в този момент.⁵ Само месец след образуване на правителството този план намира израз в специален Доклад на просветния министър по учебното дело.⁶ По своя характер Докладът е една перспективна програма за развитието на българското образование и култура. Силно впечатление правят идейните предпоставки, от които излиза министърът на просветата, за да начертае задачите на своето министерство в този момент.

Иван Шишманов счита, че България е културен фактор със специални задачи сред европейските държави, а българинът като историческа личност е способен не само да възприеме елементите на една по-висока култура, но и

⁴ По-подробно вж. у М. Радева. Културната политика на правителството на народнолибералната партия 1903—1908 г. (Дисертация). С., 1977, с. 13—35.

⁵ Ив. Шишманов работи върху този план от 1900 г. Вж. НАБАН, ф. 11-к, оп. 1, а. е. 83, л. 66.

⁶ Доклад . . . по учебното дело от министъра на Народното просвещение, 2. VI. 1903. — УПр., 1903, кн. VI — VII, с. 113—125.

да ги развие самостоятелно и да им даде оригинална форма. Особено значение се отдава на образованието като културен и икономически фактор. В своеобразното теоретическо експозе на своя доклад министър Шишманов разделя образованието на две големи области: чисто учебно дело и дело културно-просветно. От това разбиране той очертава дейността на Министерството на народната просвета в две направления: да се грижи за образованието и развитието на младите поколения чрез разните видове училища и за общото развитие на страната чрез създаване на условия и институти от културен характер. В тази връзка, утвърждавайки демократичните придобивки на българското образование след Освобождението, Шишманов доказва, че културно-просветното дело е било до този момент „Ахилесовата пета“ на Министерството на народната просвета.⁷

В категорията на институтите от културно-възпитателно значение Ив. Шишманов поставя на първо място националния театър. Той с основание твърди, че цялата основа, на която е поставено това учреждение, е „рохкава и трябва да се предприемат коренни промени в самата му организация“. Тричленният управителен комитет следва да се замени с управител-директор — „едно вещо лице с достатъчно енергия“, а за режисьор да се повика от чужбина някой опитен специалист. Особено внимание се обръща на подбора на пиесите: тяхното преглеждане и определянето на репертоара следва да се предостави на рецензенти ad hoc или на един драматург. Голямо значение министърът отдава на заздравяването на дисциплината сред актьорите, като едновременно с това се положат специални грижи за „занемареното образование“ на много от тях чрез специални драматични курсове или допусчане да слушат известни лекции в Университета, изпращане на посещения в чужди театри и пр. С подчертана настойчивост министърът изтъква необходимостта от осигуряване на ония материални условия, без които развитието на театъра не може да върви без спънки: построяване „час по-скоро специално здание за театър“. С тези постановки, макар и накратко, министър Шишманов начертава план за едно основно преустройство на съществуващата драматична група „Сълза и смях“ с оглед превръщането ѝ във високохудожествен театрален състав с общонационално значение.

Специални грижи се предвиждат за Държавния музей в София: обособяване на етнографски отдел, обогатяване колекциите от римски и гръцки древности чрез предприемане на разкопки в по-широк размер, тясно сътрудничество между музея и Археологическото дружество. В кръга на тези общокултурни замисли на министъра се включва подпомагането и развитието на научнo-популярните курсове, чието начало е поставено от частната инициатива на учителските дружества. В тези курсове Шишманов вижда едно подражание на съществуващите в някои европейски страни народни университети.

Като подчертава значението на различните научни, образователни, благотворителни и пр. дружества, министър Ив. Шишманов изтъква необходимостта от тяхното субсидиране, макар с малки средства, от държавата. Съображенията в това отношение имат пред вид разширяването на тяхната дейност и превръщането им в помощници на Министерството на народната просвета в изпълнение на неговите културни задачи сред населението. Парични помощи в увеличен размер се предвиждат за сиропиталища, детски градини, ясли, ученически трапезарии, касата за бедни студенти и пр.

⁷ Доклад... по учебното дело от министъра на Народното просвещение, 2. VI. 1903.— УПр., 1903, кн. VI—VII, с. 113—125.

В доклада по учебното дело изрично се отбелязва необходимостта от целенасочени грижи за развитието на науката и изкуството. В тази връзка се изтъква значението и зачитането на автономията на Университета, съобразяване с мненията и желанията на преподавателския персонал. Особено място се отделя на въпроса за отпускане на държавни средства, за да може единственото висше учебно заведение по това време да заяви своето право на съществуване и пред външния свят чрез трудове на професорите, чрез редовно участие във всички по-важни международни конгреси, командировки с научна цел, чрез печатане специален орган на Висшето училище. Министър Шишманов утвърждава мисълта, че държавата трябва да даде на хората на науката това, което в други страни дават академии, научни дружества, меценати.

Държавата следва да бъде меценат и за художниците. Покупки на художествени произведения, специални поръчки, субсидии за нуждаещи се артисти, безплатни ателиета за талантиливи млади художници и пр. — това са направленията, в които просветният министър сочи реализацията на меценатската функция на държавата. Ролята на държавата се подчертава и в развитието на литературното производство: подпомагане на книжнината, насърчение на литераторите чрез покупка на добри съчинения, премии, създаване на закон за литературната собственост, създаване на добри икономически условия за развитието на доказани таланти и пр.

Поставените от министър Ив. Шишманов задачи в училищното и културното дело по своя обхват имат характер на широка програма, разкриваща както непосредствената, така и по-далечната перспектива за развитието на българската просвета и култура. Планът на Ив. Шишманов е обобщение не само на неговите собствени идеи — той отразява вижданията на всички прогресивни и демократични дейци на културното поле след Освобождението. Той е израз на назрелите културни потребности на страната в началото на ХХ в.

В доклада по учебното дело са намерили израз демократичните възгледи на Ив. Шишманов за изкуството и неговата роля в обществото. Той отхвърля естетските гледища за елитарно, „чисто изкуство“. Изпитал многогранни влияния върху естетическото си верую — между тях особено силното въздействие на марксизма чрез творчеството на Г. В. Плеханов, — Шишманов застава на материалистически позиции въпреки някои колебания още в края на ХХ в.⁸ На литературата и изкуството той гледа като на „един мощен фактор, който е в състояние да помогне дейно за възтържествуване на известни обществени идеи, вълнуващи в даден момент обществото“⁹. Демократизирането на изкуството според него е мощно средство за усъвършенстване на обществените отношения, „защото най-святата задача на всяко изкуство е евдемоническа: човешкият прогрес и щастие“¹⁰. От тези предпоставки Ив. Шишманов достига до заключението, че изкуството трябва да бъде нравствено-тенденциозно. Едно произведение на изкуството по негово мнение е толкова по-ценно, толкова по-трайно, колкото тенденцията, преследвана от него, е по-висока, по-благородна, по-общочовешка.¹¹ Едновременно с това

⁸ Г. Димов. Иван Д. Шишманов. С., 1956, с. 77.

⁹ Ив. Шишманов. Тенденциозно изкуство или изкуство за себе си. — Български преглед, 1896, кн. 4, с. 58.

¹⁰ Пак там.

¹¹ Пак там, с. 62.

в съчинения и пред университетската аудитория Шишманов многократно подчертава необходимостта от високохудожествени произведения на изкуството, от съединяване на нравствената тенденция с високохудожествената форма.¹² Наред с литературата той високо цени ролята на театъра като политическа, социална и нравствена трибуна, като изразител на обществения дух и общественото мнение. Той е сред немногобройните български общественици, които в началото на 90-те години вярват в бъдещето на българския театър. Той поощрява в печата актьорите на театър „Сълза и смях“, който търси своето място в културния живот на столицата по това време. И докато някои „повдигат състрадателно и презрително рамене“, Шишманов сочи пътя за издигане художественото равнище на трупата, вярва в нейното добро бъдеще. Попълване състава с млади актьори чрез конкурси и най-важното — „правителството да даде по конкурс стипендии на няколко млади момчета и момичета, които да отидат да се образуват в драматическо изкуство в някоя европейска, предпочтително руска консерватория . . . , та докато столицата се сдобие със специален театър, да има вече приготвена трупа“¹³ — това са основните средства, които той правилно препоръчва на отговорните фактори.

Наскоро след заемане на министерския пост Ив. Шишманов се обръща със специално окръжно към художниците в София за образуване дружество на българските художници. Излизайки от потребностите на естетическото възпитание на народа, той смята, че дружеството следва да има пред вид „няколко въпроса от капитална важност за развитие на изкуството у нас“. Между тях той сочи: за програмите по рисуване в класните, гимназиални и специални училища, за ценза на учителите по рисуване, за уредбата на постоянни и периодични, домашни и междубалкански художествени изложби, за образуване фонд за нуждаещи се артисти или подкрепа на млади художници (командировки, специализации), за образуване на една сбирка за историята на българското изкуство.¹⁴ По своето съдържание обръщението на просветния министър към художниците е своеобразно допълнение към изложената в Доклада по учебното дело програма за културно развитие.

Програмата на министъра на просветата, макар и носеща неговото лично авторство, среща пълната подкрепа на правителството. Правителственият официоз „Нов век“ помества пълния текст на Доклада¹⁵ и окръжното¹⁶ до художниците. В публикувани във вестника материали от това време се развиват схващания, близки до културно-просветните възгледи и начертания на просветния министър.¹⁷ Подчертава се възпитателната роля на културните институти и необходимостта от тяхното държавно стимулиране. Това дава основание да се смята, че присъединявайки се пряко и косвено към постановките на м-р Шишманов, правителството ще подпомогне или поне няма да пречи на тяхната реализация.

Буржоазният опозиционен печат в лицето на най-влиятелните си представители въпреки многобройните критики срещу м-р Шишманов не успява

¹² И в. Ш и ш м а н о в. Избр. съч. Т. III. С., 1971, с. 300, 301, 436, 454, 458 и др.

¹³ И в. Ш и ш м а н о в. Хъшове (рецензия). — БП, 1894, кн. 1, с. 175—180; Студии, рецензии, спомени, писма. С., 1969, с. 201—202.

¹⁴ Окръжно № 7180, 22 май 1903. — УПр., 1903, кн. V, с. 89; НАБАН, ф. 11-к, оп. 2, а. е. 350, л. 40—41 и сл.

¹⁵ Нов век, бр. 608, 16 юни 1903; бр. 609, 18 юни 1903.

¹⁶ Пак там, бр. 599, 23 май 1903.

¹⁷ Пак там, бр. 604, 6 юни 1903; бр. 607, 13 юни 1903; бр. 612, 26 юни 1903.

да противопостави по-рационални идеи за културното развитие на страната.¹⁸ Отношението на опозицията се определя преди всичко от задачите на конюнктурните политически борби. Макар и под резерва, буржоазният печат признава навременността и значимостта на културната програма на министъра на просветата.

При видимото единство между министъра и правителството Министерството на народното просвещение започва да реализира своята програма за културна дейност. Още в началото на юни 1903 г. биват предприети енергични мерки за преустройство на драматичната труппа „Сълза и смях“. Със заповед от 20. VI. 1903 г. се уволнява управителният съвет на трупата и управлението ѝ временно се поверява на интенданта Илия Миларов,¹⁹ известен деятел на Народнолибералната партия. Първата задача на новия управител, отразена в същата заповед, е „да подготви всичко нужно за по-скорошното поставяне основния камък на националния театър“. През лятото на същата година се провежда конкурс за приемане на нови актриси. Комисията в състав Л. Милетич, П. Славейков, Н. Бобчев, Ив. Попов в присъствието на министрите Ив. Шишманов и Д. К. Попов избира пет от явилите се шестнадесет кандидатки.²⁰ Между избраните е Златина Недева.

Правителственият печат следи отблизо реформаторската дейност на министъра. В началото на август е одобрен новият Вътрешен правилник за управлението на театъра²¹ и Устав за управление на народната драматична труппа „Сълза и смях“²². В правилника се предвиждат редица постановления за подобряване дисциплината на актьорите като условие за повишаване качеството на тяхната работа. Повишава се ролята на режисьора, строго се регламентира участието в репетициите, особено място се отделя на главната репетиция. В утвърдения от МНП устав се установява строгата зависимост на трупата от Министерството на просветата. Управителят се назначава от министерството, извън персонала на трупата. На последния е предоставена грижата „за преуспяване на трупата в художествено отношение“, съставянето на бюджета, одобрението на разпределението на ролите, а така също „одобрява и хонорира пиесите“. В устава се указва изрично, че „управителят ще обръща особено внимание за поддържане и насърчение на отечествената драматическа литература, а от чуждата ще гледа ежегодно да дава и модерни и няколко класически пиеси“. За повишаване езиковата култура на актьорите се натоварва управителят да кани между университетските професори преподаватели по български език, които „ще поучават актьорите в говоренето чист литературен език“. Техническото обучение на трупата се поверява на артистически директор. В устава се включва специален член, според който той трябва да послужи за основа на бъдещия закон за българския народен театър, предвиден да се внесе в Народното събрание в следващата му сесия. Във връзка с това, резолирайки така изработения устав, министър Шишманов лично отбелязва, че в този закон „трябва да се предвиди назначението на редовните актьори да става с контракт“.

Уставът и правилникът за управление на драматичната труппа „Сълза и смях“ внасят една необходима централизация, която на този етап от развитие-

¹⁸ Пряпорец, бр. 25, 16 юли 1903; бр. 26, 19 юли 1903; Мир, бр. 1280, 17 юни 1903; бр. 1285, 28 юни 1903.

¹⁹ ЦДИА, ф. 177, оп. 1, а. е. 160, л. 67.

²⁰ Нов век, бр. 635, 22 авг. 1903.

²¹ ЦДИА, ф. 177, оп. 1, а. е. 161, л. 34.

²² Пак там, л. 36.

то на театъра е услвие за неговото по-нататъшно развитие и утвърждаване като актьорски състав от национално значение.

По повод на посочените документи „Нов век“ отбелязва стремежа на министъра да даде една здрава и окончателна организация на националния театър по примера на националните сцени у другите просветени страни.²³ През юли министър Ив. Шишманов назначава комисия, която да прегледа и определи място за постройка на националния театър. В състава на комисията влизат Ил. Миларов, Л. Милетич, Ю. Миланов (архитект), Г. Золотович (член на Върховния медицински съвет), Я. Шамарджиев (директор на техническото отделение в Софийското градско общинско управление), Т. Клисуров (учител в Рисувалното училище).²⁴ След избора на мястото интендантът на театъра Ил. Миларов посещава Виена, за да се запознае със специалните устройства на виенските театри. В австрийската столица той се среща с известните архитекти Хелмер и Фелнер, построили тридесет и шест театрални сгради в различните европейски страни.²⁵ При тази среща биват уговорени условията за постройката на театъра, предвидена да започне през пролетта на 1904 г. В първите дни на 1904 г. в аудиенция на Фердинанд с главния архитект Х. Хелмер, министъра на просветата и управителя на театъра планът за постройката бил окончателно утвърден.²⁶

Успоредно с грижите за новата театрална сграда и организационното укрепване на Драматичната група „Сълза и смях“ се предприемат мерки за издигане художественото равнище на трупата. За артистичен секретар-режисьор бива ангажиран хърватският артист и режисьор от Загребския театър Сергей Туцич. Той пристига в България през декември 1903 година.²⁷

В началото на тази оживена организационна дейност опозиционният печат се задоволява да хроникира посочените инициативи. Но още в края на 1903 г. някои вестници започват да поместват критични материали по работите на театъра. Те са адресирани преди всичко срещу управителя на театъра, а косвено и срещу търпимостта на министър Шишманов.²⁸ Официозът страстно защитава компетентността на своя министър по въпросите на театралното дело.²⁹ На фона на създадените от управителя вътрешни неуредици и конфликти „Нов век“ доказва писателските и организационни качества на Илия Миларов и обещава да уреди „на една по-здрава основа“ заплатите на актьорите.³⁰ Въпреки усилията на министъра да се подобри репертоара на драматичната група прегледът на пиесите за сезона 1903/1904 г.³¹ показва, че управителят продължава да дава място предимно на пиеси с ниски художествени качества, но с голям касов успех. Ето защо борбата за подобряване на репертоара става един от основните проблеми на театъра. В съответствие с новите организационни насоки в началото на 1904 година се осъществява гостуването на хърватския актьор А. Фиян. Политическите коментари в правителствения печат подчертават приноса на това посещение в издигане на

²³ Нов век, бр. 635, 22 авг. 1903.

²⁴ ЦДИА, ф. 177, оп. 1, а. е. 160, л. 187.

²⁵ Нов век, бр. 671, 17 ноем. 1903.

²⁶ Пак там, бр. 690, 2 ян. 1904.

²⁷ Пак там, бр. 685, 19 дек. 1903.

²⁸ България, бр. 147, 25 февр. 1904.

²⁹ Нов век, бр. 712, 27 февр. 1904.

³⁰ Пак там, бр. 713, 1 март 1904; бр. 717, 10 март 1904.

³¹ Пак там, бр. 795, 27 септ. 1904.

художественото равнище на нашия театър и в укрепване взаимното сближение на българи и хървати.³²

Все по това време драматичната група „Сълза и смях“ негласно се преименува в Български народен театър.³³ В началото на юни 1904 г. е положен основният камък на сградата на новия национален театър. Пълна с напрежение в живота на Народния театър е 1905 г. Репертоарната политика на министъра, целяща повишаването на изискванията към художествените качества на пиесите, не среща достатъчно разбиране у интенданта Миларов и някои от актьорите. Предимството, което се дава на търговските пред естетическите съображения, предизвиква сериозни възражения сред обществеността. На страниците на „Демократ“ и „Ден“ излизат редица критични статии по избора на пиесите. Като посочва трудностите в това отношение, „Демократ“ изразява недоволство от мудността, с която се попълва репертоарът с нови произведения с високи художествени достойнства.³⁴ Остър характер имат критиките на П. К. Яворов, печатани в същия вестник под псевдонима „Отело“, за пиеси като „Езуитът и неговия възпитаник“ от Шнайбер, „Справедливост“ от Отто Ернст, „Галеото“ от Ж. Егисторе, „Професорът“ от Х. Бар, „Библиотекар“ от Г. фон Модер.³⁵ Подобни са критичните коментари и на „Ден“³⁶.

По същото време в трупата на театъра възниква конфликт между управителя и група актьори. Недоволни от кадровата му политика, те напускат трупата през април 1905 г. и основават свой театър, който работи повече от една година в провинцията.³⁷ В този театър влизат К. Сарафов, А. Будевска, Ат. Кирчев, Хр. Ганчев, Ст. Бъчваров, Е. Снежина, П. Стойчев, Т. Стойчева, Д. Сараfoва, Н. Бъчварова и др. Министър Ив. Шишманов полага сериозни усилия за връщане на „отцепниците“. За преговори с тях във Варна е изпратен М. Арнаудов. След една година актьорите се връщат в Народния театър. В писмото на министър Шишманов до Хр. Ганчев по повод на тяхното назначаване отново в театъра се изразява горещото му желание да постави театъра „на една такава висота, щото действително да бъде едно народно възпитателно учреждение“, в което „актьорите да чувствуват себе си не само жреци на изкуството, но и обществени възпитатели“³⁸. Това писмо е ново потвърждение на възгледите на министъра на просветата за социалната роля на театралното изкуство и неговите носители.

В потвърждение на залегналите в устава на Народния театър положения за театрален обмен, като се е смятало, че новата сграда ще бъде завършена за есента на 1905 година, е изпратена покана до Яшкия театър да гостува на българския народен театър. Поради изоставането на строежа по молба на министъра управителят уведоми Яшкия народен театър, че гастролът не ще може да се състои, тъй като сградата на „Славянска беседа“ е неудобна.³⁹ По същото време бил проектиран гастрол на Московския художествен те-

³² Нов век, бр. 717, 10 март 1904; бр. 718, 12 март 1904.

³³ П. П е н е в. История на българския драматичен театър. С., 1975, с. 306.

³⁴ Демократ, бр. 4, 6 окт. 1905; бр. 7, 28 окт. 1905 и др.

³⁵ Пак там, бр. 10, 17 ноем. 1905; бр. 11, 24 ноем. 1905; бр. 13, 8 дек. 1905; бр. 16, 30 дек. 1905.

³⁶ Ден, бр. 649, 18 окт. 1905; бр. 635, 22 окт. 1905.

³⁷ П. П е н е в. Цит. съч., с. 306; Ст. Г р у д е в. Кръстю Сарафов. С., 1970, с. 59—68; О. К и р ч е в а. Иван Попов. С., 1962, с. 120.

³⁸ Цит. по Ст. Г р у д е в. Цит. съч., с. 68.

³⁹ Сто години български театър. С., 1956, с. 62.

атър и отложен по същите причини. Тези проекти били подчинени на общия замисъл за издигане на художественото равнище на българския театър.

В тази насока били отправени усилията на министерството за привличане на нов режисьор. С. Тулич не могъл да се справи с длъжността си на артистичен директор и в края на ноември 1905 година той бил отстранен от длъжност. Със съдействието на М. Арnaudов, намиращ се по това време в Прага, на тази длъжност е привлечен известният чешки артист и режисьор Йозеф Шмаха. От 1. I. 1906 година той е назначен със заповед на министъра.⁴⁰ Изборът на Й. Шмаха видимо се основава на обстоятелството, че като актьор, режисьор и театрален педагог добре е разбирал значението на националната драматургия за развитие на националния театър. Той сам е работил в тази насока в собствената си сграна.⁴¹ Неговите разбирания и дейност за мястото на българските драматични произведения в репертоара на националния театър определено съвпадат с постановките на министър Шишманов.

Във връзка с откриването на Народния театър МНП обявява няколко литературни премии: първа, 1000 лв. — за най-добра трагедия или драма, втора, 1000 лв. — за най-добра комедия, трета, 500 лв. — за една история на българския театър.⁴² Но конкурсът не дава желаните резултати.

За кадровото обновление на театъра пред вид предстоящото откриване на новата сграда се назначават за помощници на артистическия директор актьорите Иван Попов, Гено Киров, Сава Огнянов и Васил Кирков с определено увеличение на заплатата.⁴³ С тази стъпка министърът навярно търси и известно противодействие на интенданта в определяне на театралния репертоар. Изборът на актьорите е очевидно продиктуван от тяхното сценично майсторство.

Обижената реформаторска дейност на Министерството на народната просвета и неговия титуляр среща активната подкрепа на правителството. През март 1905 г. „Нов век“ обнародва серия от статии върху театралното дело.⁴⁴ В тях се разискват, на първо място, въпросите за значението на театъра като идеологически институт, неговото влияние върху обществото, средствата за засилване на нравствено-възпитателното му въздействие. На първо място сред изискванията за проявление на социалната роля на театъра се поставя потребността от издигане равнището и качеството на актьорската игра. Редом с това се подчертава значението на материалните условия, каквито са подходящата театрална сграда и по-добрите заплати на актьорите. На необходимостта от разширяване нравствено-възпитателното въздействие на младия български театър се подчиняват изискванията към репертоара. Утвърждават се реалистичната линия и повишените литературно-художествени и идейни изисквания към поставяните пиеси. В тази връзка официалният сравнява репертоара на българския национален театър и театрите на съседните балкански държави, за да достигне до заключението за предимствата и художественото превъзходство на нашия театрален репертоар.⁴⁵

За обществения отзвук на театралните проблеми може да се съди и по тяхното място в разискванията на Народното събрание. В третата редовна

⁴⁰ ЦДИА, ф. 177, оп. 1, а. е. 184, л. 570; П. Пенев. Цит. съч., с. 308—310; Сто години български театър . . . , с. 63; В. Иванов. Майстори на сцената. С., 1975, с. 1622.

⁴¹ В. Иванов. Цит. съч., с. 17.

⁴² ЦДИА, ф. 177, оп. 1, а. е. 180, л. 62.

⁴³ Пак там, а. е. 197, л. 328.

⁴⁴ Пак там, л. 361—362.

⁴⁵ Нов век, бр. 855, 859, 860, 864, 1005, март 1905.

сесия на XIII ОНС говорителят на опозицията Т. Шипков настоява при избора на пиесите да се включват такива, които имат „колкото е възможно повече възпитателен характер“⁴⁶. Пред вид моралната страна и въздействие на пиесите се иска личният контрол на министъра над репертоара на Народния театър. В. Нейчов, панагюрски народен представител, се изказва, че „това, което е позволено да се представя на софийската публика, не може да се представя на публика, която няма това интелектуално развитие и вкус за порока толкова, колкото го има в София“⁴⁷. Тези изказвания демонстрират равнището на обществените вкусове и предубеждения дори сред личности, определени да формират културната политика на държавата. В контраст на всичко това още по-значима е позицията на министър Шишманов, който търпеливо посочва на раздразнените филистери: „Има някои пиеси, които не са за младежи. Но да лишим театъра от високохудожествени пиеси това е строго. „Тартюф“ в Панагюрище минава за недобра пиеса и всички се възмушават от нея, а знаете, че когато в Америка Сара Бернар и Дузе отиват да представяват „Дамата с камелиите“, никой не се възмушава.“⁴⁸ Управителят на театъра Ил. Миларов излиза в защита качеството на артистичните сили.⁴⁹

Иването на новия режисьор изостря споровете по театралния репертоар, който видимо се отклонява от насоките, дадени от МНП. Това налага личната намеса на министъра на просветата. Той излиза с открито писмо до управителя на Народния театър,⁵⁰ в което изрично се твърди, че „репертоарът в някои случаи значително се е отклонил от тенденциите, които трябва да преследва един иманентно възпитателен институт, какъвто е Народният театър, създаден не само да развива естетическия вкус на публиката, но и да влияе морално, па и да спомага за процъфтяването на домашната драма“. Без да гадае за причините на тези отклонения, министърът заявява, че „в бъдеще още повече, отколкото досега“, ще изисква репертоарът да бъде „крайно грижливо съставен въз основа на веднаж изложените принципи“ (става дума за устава на театъра). Тези принципи се посочват отново: да се дават по-често класически пиеси; да се дават и модерни пиеси, но не само с оглед на техния външен успех, а и към вътрешното им достойнство; да не се представят остарели посредствени пиеси; да се култивира българската драма, ако в първо време и да не дава образцови творения. От тази позиция се настоява за ревизиране на обявения вече във вестниците репертоар за новия сезон, когато ще се открие новата сграда.

В отговор на писмото на министъра „Пряпорец“ дава място на няколко полемични статии на А. Протич върху състоянието и перспективите на театралното дело.⁵¹ Известният критик се отзовава положително за идеите на министър Шишманов относно реформирането на театъра, одобрява неговите принципи за съставяне на репертоара. Но той остро отхвърля Ил. Миларов като управител на Народния театър, обвинява го за деморализацията в театъра, настоява за намесата на министъра и отстраняването на Миларов. Официозът се опитва да защити управителя, но в създадената обстановка

⁴⁶ СД на XIII ОНС, III РС, с. 1212—1213.

⁴⁷ Пак там, с. 168.

⁴⁸ Пак там, с. 1213.

⁴⁹ Пак там.

⁵⁰ Дневник, бр. 1418, 14 юни 1906; Пряпорец, бр. 83, 27 юни 1906.

⁵¹ Пряпорец, бр. 22, 24 юни 1906; бр. 23, 27 юни 1906; бр. 25, 4 юли 1906.

тази защита прозвучава единствено като партийна солидарност между управляващата партия и интенданта на театъра.⁵²

Прегледът на театралния репертоар за новия сезон 1906/1907, публикуван в началото на юни в „Нов век“, разкрива правотата на отправените срещу него критики.⁵³ В него преобладават т. нар. „модерни“ пиеси, а българският репертоар се представя от такива незначителни произведения като „Христос възкресе“ от К. Кесяков и „Загубен живот“ на А. Карима при отсъствие на повече произведения на европейската класика. След оказания от обществеността и министъра натиск върху ръководството на театъра изборът на пиесите претърпява сериозни промени. През 1906/1907 г. на сцената на „Славянска беседа“, а после в новата сграда са представени „Мадам Сан Жен“ от В. Сарду, „Нора“ от Ибсен, „Разбойници“ от Шилер, „Крал Лир“ и „Венецианския търговец“ от Шекспир, „Мещане“ от М. Горки, „Ревизор“ от Гогол, „Свежърва“ от А. Страшимиров и др.⁵⁴

Борбата около съставянето на театралния репертоар е въпрос за идейно-художествените основи на театралното изкуство у нас. Победата на здравето естетическо начало е важна придобивка в демократичното и прогресивно развитие на българското театрално изкуство. Не на последно място заслугата в това отношение е на министър Ив. Шишманов.

В края на септември е последното представление в салона на „Славянска беседа“. След обявения конкурс за тържествена увертюра на откриването на новия театър специална комисия в състав А. Букурещлиев, А. Мацак, Л. Пипков и някои др. премира с първа награда увертюрата „Ивайло“ от Д. Христов.⁵⁵ През ноември специална комисия, включваща архитекти, художници, инженери, приема новата сграда.⁵⁶ Програмата на откриването включва: 1) Тържествена увертюра, специална композиция от Д. Христов. 2) Славата на изкуството, сценичен пролог в три картини от Ив. Вазов. 3) Изпълнение на историческата драма „Иванко“ от В. Друмев в нова инсценировка с участието на В. Кирков, С. Огнянов, Ив. Попов, Зл. Недева, Ел. Снежина.⁵⁷

Цялата дейност на Министерството на просветата за развитие на театралното дело през разглеждания период е последователна реализация на една културна политика, основана на високи художествени принципи, прокарани под ръководството на министър Ив. Шишманов. Това са принципи с подчертана демократична и прогресивна същност. Всичко това потвърждава становището, че с приноса на Ив. Шишманов за издигане на Софийския народен театър до ранга на национален театър се прави качествен скок в развитието на българското театрално дело.⁵⁸ В тази връзка обаче следва да се има пред вид принципната и политическа подкрепа на правителството, което съдейства за проявление на министерската инициатива. Това се демонстрира особено ярко във финансовата политика на кабинета. Средствата, отделиани в бюджета за нуждите на театъра, растат с всяка измината година: 70 000 лв. — за 1904 г.; 100 000 лв. — за 1905 г.; 110 000 лв. — за 1906 г.; 170 000 лв. — за 1907 г.

⁵² Нов век, бр. 1044, 10 юли 1906.

⁵³ Пак там, бр. 1037, 5 юни 1906.

⁵⁴ Годишник на Българския народен театър в София, 1907—1912. Т. I — V. С., 1912 с. 28.

⁵⁵ Нов век, бр. 1109, 13 дек. 1906.

⁵⁶ Пак там, бр. 1094, 3 ноем. 1906.

⁵⁷ П. П е н е в. Цит. съч., с. 308.

⁵⁸ Сто години български театър . . . , с. 62.

Държавата насърчава с финансови средства и провинциалните театрални трупи. Най-осезателна е подкрепата на Пловдивската театрална трупа. През 1904 г. Министерството на народната просвета отпуска за нея 3000 лв.,⁵⁹ а през 1905 — 5000 лв.⁶⁰ Тази сума е предназначена да подпомогне градското общинско управление в изграждане сградата на общинския театър. Укрепването на театралните сили на този състав намира израз в изработване на устав на Пловдивската градска театрална трупа, утвърден от министър Шишманов през ноември 1905 г.⁶¹ За повишаване художественото равнище на актьорския състав се предвижда назначаването на нови актьори и актриси да става само след успешен дебют на сцената.

Значителна е и помощта за Варненската театрална трупа: през 1904 г. — 500 лв.; през 1905 г. — 2000 лв.⁶² Министерството на просветата финансира и „Съвременният театър“ на М. Икономов. Субсидията, отпусната на този театър през 1904 г.,⁶³ е 3000 лв.,⁶³ а през 1905 — 2000 лв.⁶⁴ Архивът на МНП съдържа многобройни сведения за отпуснати малки парични суми за нуждите на театралните сцени при читалищата. Тези държавни субсидии независимо от ограничения си характер съдействуват за насърчение на театралната самодейност.

Министерството на народната просвета по това време отделя изключително внимание на издирването и запазването на националното културно-историческо наследство. Ето защо в Доклада по учебното дело се подчертава изрично необходимостта от целенасочени грижи за Софийския държавен музей. На първо време вниманието на министерството е съсредоточено върху разгръщане в по-широки размери на археологическите разкопки. За тази цел се предвижда тясно сближение между Музея и Археологическото дружество, създадено през 1902 г. и чийто председател е проф. Ив. Шишманов.

През 1904 година Музеят със съдействието на Археологическото дружество пристъпва към систематично разкопаване на римското градище при *Uria Oescus* (с. Гиген, Никополско), градището при Кадин мост на р. Струма, могилата до с. Тулово, Казанлъшко. Разкопките дават добри резултати.⁶⁵ За целите на археологическите проучвания Министерството на просветата отпуска 5000 лв. парична помощ, разпределени между различните клонове на Археологическото дружество: Софийско археологическо дружество — 4000 лв., Карловски клон — 200 лв., Плевенски клон — 800 лв.⁶⁶ В началото на 1905 г. са отпуснати нови 1000 лв. на Софийското археологическо дружество за разкопките при Кадин мост, а 300 лв. на Пловдивския клон.⁶⁷

За подобряване организацията на археологическите проучвания МНП командирова през есента на 1904 г. директора на Софийския музей В. Добруски в Южна Италия и Гърция, за да се запознае с техниката и организацията на извършваните там разкопки.⁶⁸ През март 1905 г. за специализиране

⁵⁹ УПр., 1905, неоф. дял, с. 149.

⁶⁰ ЦДИА, ф. 177, оп. 1, а. е. 181, л. 325; Г. П. Донеv. Строители на българския театър, Пловдив, 1944, с. 85.

⁶¹ ЦДИА, ф. 177, оп. 1, а. е. 184, л. 373.

⁶² УПр., 1905, неоф. дял, с. 149; Нов век, бр. 870, 11 апр. 1905.

⁶³ УПр., 1905, неоф. дял, с. 149.

⁶⁴ ЦДИА, ф. 177, оп. 1, а. е. 181, л. 2.

⁶⁵ Реч при откриване на Народния музей. — УПр., 1905, неоф. дял, с. 770—777.

⁶⁶ Пак там, с. 149.

⁶⁷ Нов век, бр. 838, 17 ян. 1905.

⁶⁸ Пак там, бр. 794, 12 септ. 1905.

при германския и френския археологически институти в Атина е изпратен Г. Баласчев.⁶⁹

В стремежа си да създаде законодателна санкция за опазването на старините министърът възлага на специална комисия, в чийто състав влизат В. Добруски (директор на музея), Д. Агура (професор във Висшето училище), А. Митов (учител в Рисувалното училище), д-р П. Данчев (главен прокурор), да състави законопроект за опазване на старините и за тяхното задължително съхранение при съдействието на археологическите и другите частни дружества и лица.⁷⁰ Още преди сесията на Народното събрание през 1904 г. министърът настоятелно изисква проекта от директора на музея,⁷¹ за да го представи за одобрение в Министерския съвет. Неизвестно по какви причини такъв проект не е внесен в Народното събрание. Но идеята за него остава и бива реализирана по-късно. Макар такъв закон да не е изработен, МНП не прекратява дейността си по издирване на националното историческо наследство. Наред с археологическите дирения се насърчава настойчиво събирателската работа за попълване на етнографската сбирка на музея с национални костюми от всички български области.⁷²

Народният музей в София е открит тържествено на 18. V. 1905 г. За значението, което управляващите среди отдават на този културен акт, може да се съди по тяхното отношение към откриването. На церемонията присъствуват князът, всички министри, дипломатическото тяло, професорите от Университета. В речите на княза и министъра на просветата се изтъква приносът на българските земи във всемирната културна история, а във връзка с това се подчертава значението на музея като доказателство за развитието на българската култура.⁷³ В отчета на директора за развитието на музея от 1893 г. насам се обръща внимание главно за инициативата на министър Ив. Шишманов като фактор за разрастване дейността на този културен институт.⁷⁴

Обществеността посреща откриването на Народния музей с голям интерес. Само за няколко месеца, до октомври с. г., музейната експозиция е била разгледана от над 75 хиляди души.⁷⁵

През лятото на 1905 година археологическите проучвания се издигат на нов етап. Лично директорът на Народния музей е командирован да ръководи разкопките при Гиген и Никюп.⁷⁶ В началото на октомври директорът на Руския императорски археологически институт в Цариград проф. Успенски с разрешение на правителството започва разкопки край Преслав.⁷⁷ Като представител на МНП при разкопките е командирован учителят от Варненската мъжка гимназия Карел Шкорпил. Активизират се проучванията и около Търново. За ръководител на разкопките там е командирован учителят от Шуменското педагогическо училище Р. Попов.⁷⁸ Техническата база на разкопките при Гиген и Никюп се подобрява с внасянето на известна механизация.⁷⁹

⁶⁹ ЦДИА, ф. 177, оп. 1, а. е. 181, л. 51.

⁷⁰ Пак там, а. е. 179, л. 7.

⁷¹ Пак там, л. 72.

⁷² Нов век, бр. 769, 19 юли 1904.

⁷³ Пак там, бр. 883, 20 май 1905.

⁷⁴ Цитираната реч при откриване на Народния музей.

⁷⁵ УПр., 1905, неоф. дял., с. 1073—1074.

⁷⁶ ЦДИА, ф. 177, оп. 1, а. е. 183, л. 9.

⁷⁷ Нов век, бр. 943, 17 окт. 1905.

⁷⁸ ЦДИА, ф. 177, оп. 1, а. е. 182, л. 439.

⁷⁹ Пак там, а. е. 197, л. 504; а. е. 199, л. 144.

През януари 1905 г. по инициатива на Министерството на просветата се учредява специална комисия под името Археографическа комисия, в която влизат Л. Милетич, В. Цонев, В. Н. Златарски.⁸⁰ Нейната цел се определя „да урежда и издава серия от отделни книги под надслов „Български старини“, в които ще се публикуват текстове на исторически книжовни паметници, отнасящи се до българската древност и отечество“. Към археографическата комисия се образува художествена комисия в състав Ив. Мърквичка, А. Митов, Б. Михайлов. Тя е натоварена с издаването на българските художествени паметници.⁸¹

Министерството на народната просвета и Народният музей предприемат енергични стъпки за реставриране и запазване на някои значителни културни паметници. Компетентна комисия, в която влизат Ив. Мърквичка, В. Добруски, е натоварена да даде мнение за мерките, които трябва да се вземат за запазване и възобновяване на Асеновата църква до Станимака и Бачково, за да не пострада старинният ѝ характер.⁸² В тази насока са исканията към комисията за реставриране църквата „Св. София“. Задача от подобно естество по получаване и комисията, съставена от К. Шкорпил и бургаския архитект, по отношение на черквите в Месемврия.⁸³

Значително се обновява колекцията на Народния музей от средновековни български фрески чрез направените от М. Георгиев копия на стенописи в църквите при с. Беренде и с. Калотина, Царибродско, а така също от В. Димов — от църкви в Търново.⁸⁴

По инициатива на МНП през 1904 година към музея се основава сбирка от материали и документи за Българското възраждане, завеждана от Юрдан п. Георгиев. В момента на откриването на музея броят на материалите е вече 4000.⁸⁵ През 1906 г. в Архива на Възраждането настъпват нови промени. От 1 март към този отдел е командирован Д. Страшимиров, на когото е възложено „да събира и урежда материали по политическото ни възраждане“. През април е утвърден правилник за Архива на Възраждането.⁸⁶ Правилникът предвижда четири главни отдела на архива: обществен, църковен, училищен и книжовен с точно регламентиране вида на документите, които ще се събират в него. Ползуването на неговите материали става само с писмено разрешение на министъра на просветата.

Етнографската сбирка към Народния музей, завеждана от 1903 г. от Д. Маринов, се разраства и в началото на 1906 г. се обособява в самостоятелен отдел. Дотогавашният завеждащ е назначен за директор.⁸⁷ Наскоро след това Д. Маринов е командирован да се запознае с устройството на етнографските музеи в Белград, Дубровник, Сараево, Загреб, Будапеща и Прага.⁸⁸

По същото време кадровият потенциал на Народния музей се попълва с още двама командировани учители — Б. Филев и Хр. Матов.⁸⁹

⁸⁰ ЦДИА, ф. 177, оп. 1, а. е. 180, л. 76.

⁸¹ Пак там, а. е. 184, л. 348.

⁸² Пак там, а. е. 181, л. 26.

⁸³ Пак там, а. е. 184, л. 333.

⁸⁴ Цитираната реч при откриване на народния музей; ЦДИА, ф. 177, оп. 1, а. е. 197, л. 262; а. е. 183, л. 330; а. е. 198, л. 114.

⁸⁵ Цитираната реч при...

⁸⁶ ЦДИА, ф. 177, оп. 1, а. е. 198, л. 169; УПр., 1906, кн. VI, с. 156.

⁸⁷ ЦДИА, ф. 177, оп. 1, а. е. 197, л. 74.

⁸⁸ Пак там, л. 252.

⁸⁹ Пак там, а. е. 198, л. 329, л. 458.

Преустройството и разширението на Народния музей, предприети от м-р Шишманов, имат за цел не само превръщането му в крупен център на събирателство на историческото наследство на българския народ, но и в създаване на трайни условия за изследователска работа. Финансовата помощ за музея (средствата, отделени от бюджета за периода 1904—1907 г., са, както следва: 33 000, 45 500, 44 000, 35 000 лв.). Компетентното насочване на историческите изследвания, привличането на талантиливи кадри в различните научни звена — това са основните характерни части на отношението на Министерството на просветата към този културен институт. Народният музей отбелязва качествен скок в развитието си като национален център за запазване на националното културно-историческо наследство и неговото научно изучаване.

Към инициативите на министерството за изследване на близкото историческо минало се отнасят и предприетите стъпки за проучване развитието на учебното дело като съществена страна на културната история на народа. В началото на 1905 г. МНП издава специално Упътване⁹⁰, в което се мотивира мястото на просветата във възрожденския процес, а същевременно се обосновава необходимостта от създаване история на нашето уместно възрождане. В официалното издание на министерството „Училищен преглед“ се обособява притурка за материалите по тази тема. В духа на тази дейност е Окръжното разпореждане от февруари 1905 г.,⁹¹ в което, позовавайки се на „крайно интересното в културно отношение минало“ на България, Министерството на просветата призовава учителите към издирване, запазване и съхранение на историческите свидетелства. Призовават се учителите да основават местни музеи, музейни сбирки, нумизматични и колекции, етнографски свирки, фолклорни материали.

Едновременно с подтика за изследване миналото на учебното дело министър Ив. Шишманов и правителството полагат успешни усилия за създаване на училищен музей от национален мащаб, който да съчетава историческото развитие на българското училище в ново време с най-съвременните средства за обучение. Със специално окръжно министърът поканва всички, които притежават по-стари учебници от епохата до Освобождението, да ги подарят на Министерството на народната просвета или да ги отстъпят срещу заплащане.⁹² Много внимание се отделя на набавянето от чужбина на съвременни учебни помагала. В бюджета за 1904 г. е предвидена първата сума за музея. До пролетта на 1905 г., при съдействието и на дипломатическите агенти, завършва уредбата на отдела за основното образование. В коментар на правителствения вестник се подчертава голямото значение на училищния музей, който дава възможност на училищата да правят избор на учебните пособия и да се снабдяват с модерни такива. Според същия вестник училищният музей дава възможност на учителите и училищните власти „да следят с какви средства си служат хората в странство, за да осигурят по-добър успех на школското обучение“⁹³.

Училищният музей е открит на 23. IV. 1905 г., а със заповед от 12. VIII с. г. е утвърден правилник за неговото устройство.⁹⁴ Основната задача на

⁹⁰ Упътване за изследване развоя на учебното дело в България. — УПр., 1905, кн. II, с. 57—67..

⁹¹ УПр., 1905, кн. II, с. 75—77.

⁹² Пак там, 1903, кн. V, с. 83—84.

⁹³ Нов вест., бр. 869, 8 апр. 1905.

⁹⁴ ДВ, бр. 18, 25 авг. 1905; УПр., 1905, кн. VIII, с. 449—452.

музея се определя така: да улеснява учителите и училищните власти при снабдяване на училищата с по-модерни учебни помагала, да подпомага самообразованието на учителите и да събира и съхранява важните за историята на българското учебно дело материали. Музейната експозиция обхваща три отдела: съвременен, исторически и педагогическа библиотека. Наскоро след откриването на музея към него се открива учителска читалня, в която се дава възможност да се ползват по-важните педагогически списания и други съчинения на български и други езици.⁹⁵ Подчертавайки придобивките на музея, в няколко броя от лятото на 1905 г. „Нов век“ настоява за тяхното проучване и внедряване в училищата.⁹⁶ На следващата година са набавени нови модерни учебни пособия съобразно с изработения през 1905 г. „Нормален списък на уредите по физика за народните гимназии и трикласни училища“⁹⁷.

Активна е дейността на Министерството на просветата за развитие на изобразителното изкуство и повишаване на естетическата култура. В съответствие с програмните начертания на просветния министър се реформира Рисувалното училище. По предложение на министъра през ноември 1903 г. Министерският съвет отпуска 20 000 лв. за изграждане на първо време на две големи салона — ателиета, а през следващата година да започне изграждането на цялото здание.⁹⁸ С този акт правителството се стреми да покаже, по думите на официоза, колко високо цени културното значение на изкуството.

Същата година са отпуснати няколко стипендии по изкуствата. Възобновява се по препоръка на директора на Училището за изящни изкуства в Париж за една година стипендията на Цено Тодоров по живопис⁹⁹ и на А. Николов — по скулптура¹⁰⁰ в същия град.

В края на декември 1903 г. се утвърждава изработеният от МНП Правилник за Държавното рисувално училище.¹⁰¹ Правилникът е нагоден по закона на К. Величков от 1896 г. и поставя на здрави основи вътрешната уредба на училището. Целта му се определя по следния начин: да подготвя художници по пластическите и изящните изкуства, учители и учителки по рисуване, чертане, краснопис и ръчна работа, художници по разните клонове на художествената индустрия. Разпоредбите на Правилника за Рисувалното училище подтикат дейността му, дават физиономия на неговото вътрешно състояние изобщо.¹⁰²

Във връзка с естетическото възпитание на подрастващите, под влияние на някои модерни педагогически теории¹⁰³ Министерството на просветата увеличава вниманието към обучението по рисуване. През лятото на 1904 г. е уредена първата изложба на рисунки, изработени от учениците от средните учебни заведения. Според „Нов век“ изложбата е доказателство, че „България не е лишена от художници и артисти“, че и тук „народният гений не е закъснял да прояви своята мощ“¹⁰⁴. С една част от рисунките българската страна участ-

⁹⁵ Нов век, бр. 1044, 3 юли 1905.

⁹⁶ Пак там, бр. 901, 6 юли 1905; бр. 913, 3 авг. 1905; бр. 922, 29 авг. 1905.

⁹⁷ УПр., 1905, кн. VI, с. 327—336.

⁹⁸ Нов век, бр. 643, 12 ноем. 1903.

⁹⁹ ЦДИА, ф. 177, оп. 1, а. е. 183, л. 418.

¹⁰⁰ Пак там, а. е. 162, л. 19.

¹⁰¹ УПр., 1904, кн. I — II, с. 70—81.

¹⁰² В. Йорданов. Цит. съч., с. 147.

¹⁰³ Ж. Атанасов. Дидактическо художество. — В: Буржоазни педагогически възгледи у нас до 1944. С., 1964, с. 61—80.

¹⁰⁴ Нов век, бр. 775, 4 авг. 1904.

вува в изложбата, организирана в Сен Луи. Пред вид актуалността на новите методи на обучението по рисуване, включващи рисуване по натура, МНП командирова в чужбина през 1904 г. гимназиалния учител Г. Палашев за тяхното изучаване.¹⁰⁵ След завръщането си той изнася няколко реферата пред учителите в столицата. През пролетта на 1905 г. заедно с преподавателя Ото Хорейши устройват специален курс по рисуване за запознаване на учителите с новите методи на рисуване.¹⁰⁶ Този курс е организиран под ръководството на директора на Рисувалното училище Иван Мърквичка, на когото МНП отпуска за тази цел 1000 лв. субсидия.¹⁰⁷ През юни същата година е проведена първата национална конференция на учителите по рисуване, а успоредно с нея — втора изложба на ученически рисунки от всички пълни и непълни училища. Изложбата отново е под патронажа на директора на Рисувалното училище. Педагогическият печат одобрително откликва на това движение в художественото възпитание.¹⁰⁸ По същото време е организирана и първата изложба на училищната ръчна работа. Училищните власти определят целта ѝ с оглед „установяване на нейния общ характер“ и възпитателното ѝ значение.¹⁰⁹ Политическият печат не само хроникира изложбата, но помества статии за значението на ръчната работа в училищните програми.¹¹⁰ В изказаните оценки определено се налага мнението, че ръчната работа трябва да приближава обучението до живота, да създава трудови навици успоредно с общото образование.

На задачите за издигане на националната естетическа култура правителството и Министерството на просветата подчиняват широката подготвителна работа за организиране на първата южнославянска изложба на художественото творчество. Пряка инициатива за осъществяване на този културно-политически замисъл поема Южнославянското дружество на художниците „Лада“. За подготовката на изложбата Министерството на просветата отпуска значителна за времето сума от 6000 лв.¹¹¹ Дружеството на художниците взема решение да организира, успоредно с Южнославянската, изложба на творби на български художници. Изложбата се посвещава на десетгодишнината на Държавното рисувално училище. Средствата, отпуснати за Юбилейната изложба, са 900 лв.¹¹² Едновременно с Юбилейната изложба на българските художници е устроена отделна изложба на работи на ученици от училището.

Правителственият печат отделя значително място на страниците си на двете изложби. „Нов век“ характеризира изложбите по случай юбилея на Държавното рисувално училище като „сюрприз от голям художествен и културен интерес“¹¹³. При тържественото откриване на Юбилейната изложба на българските художници министър Ив. Шишманов произнася реч, в която изтъква голямото значение на „възпитанието на народните маси чрез идеала на вечната красота“¹¹⁴. Южнославянската изложба и придружаващият я конгрес на южнославянските публицисти и книжовници привличат вниманието на политическия печат. Неговите коментари отразяват не само култур-

¹⁰⁵ Известия за командировките на МНП. Т. I. С., 1904, с. 48—103.

¹⁰⁶ УПр., 1905, неоф. дял. с. 409.

¹⁰⁷ ЦДИА, ф. 177, оп. 11, а. е. 182, л. 283.

¹⁰⁸ Учителски вестник, бр. 1, 1 юни 1905 и др.

¹⁰⁹ Окръжно № 146, 8 ян. 1905; УПр., 1905, кн. II.

¹¹⁰ Мир, бр. 1597, 9 юли 1905; Пряпорец, бр. 29, 9 юли 1905.

¹¹¹ Нов век, бр. 1013, 7 апр. 1906.

¹¹² ЦДИА, ф. 177, оп. 1, а. е. 200, л. 82.

¹¹³ Нов век, бр. 1045, 5 юли 1906.

¹¹⁴ НАБАН, ф. 11-к, оп. 3, а. е. 274, л. 6, 7.

ната значимост на тези две събития, но и политическото им звучене в този исторически момент. Официозът „Нов век“ широко отразява подготовката на художествената изложба. Министерството на обществените сгради, пътищата и съобщенията пред вид „голямото културно значение за България“ осигурява безплатно пътуване от Цариброд до София за всички участници в изложбата и конгреса.¹¹⁵

Южнославянската изложба е открита на 15. VIII. 1906 г. от министъра на просветата. В своята реч той подчертава обществената роля на изложбата като „демонстрация на културния напредък на южнославянските народи“¹¹⁶. На изложбата са показани 100 експоната от български художници и скулптори, 50 сръбски, 65 хърватски, 50 словенски. С висока оценка се отбелязват творбите на Ив. Мърквичка, Я. Вешин, А. Митов, Ив. Ангелов.¹¹⁷ Князът и правителството подчертават демонстрират внимание към двете изложби. Князът и някои от министрите направили откупки от изложените творби.¹¹⁸

Културните прояви в областта на изобразителното изкуство през 1905—1906 г. не са първите от подобен род в българския културен живот след Освобождението. Но възникнали като инициатива на МНП и неговия министър Ив. Шишманов, те срещат безрезервната подкрепа на правителството, изразена в печата и чрез материалното подпомагане със средства от държавния бюджет. В същото време художествените изложби са замислени и проведени с определен политически подтекст. Наред с намерението да покажат културния напредък на България за три десетилетия след Освобождението организаторите на тези прояви поставят видимо ударение върху културните връзки между южните славяни като предпоставка за тяхното политическо сближение в името на определени политически цели, зреещи в този момент. Политическият аспект изпъква и в подчертаването на регионалния характер, който се придава на Южнославянската изложба. Независимо от политическите подбуди посочените културни прояви имат своето несъмнено културно-историческо значение.

Правителството и министърът целенасочено търсят политически ефект и в разширяването на културните връзки между България и нейните съседи — Сърбия и Румъния. През май 1904 г. по покана на Румънския министър на просветата министър Ив. Шишманов посещава Румъния. През двуседмичната си обиколка той се интересува както от организацията на учебното дело и просветното законодателство,¹¹⁹ така и от чисто политически проблеми. В аудиенция с румънския крал българският министър направил редица внушения относно културния статут на българите в Добруджа.¹²⁰ В своите коментари официалният печат подчертава политическото значение на визитата за развитието на взаимоотношенията между двете страни, още повече, че тя съвпада с уреждането на споровете за българо-румънската граница.¹²¹

В резултат на българо-румънското културно сътрудничество на 9. VII. 1904 г. в София пристигат на посещение 200 румънски учители и учителки, на които е устроено шумно посрещане. Печатът констатира, че „такива срещи ще спомогнат извънредно много за сближението на двата народа“¹²². През

¹¹⁵ Нов век, бр. 1054, 26 авг. 1906.

¹¹⁶ Пак там, бр. 1062, 16 авг. 1906.

¹¹⁷ Пак там, бр. 1063, 18 авг. 1906.

¹¹⁸ Пак там, бр. 1077, 28 септ. 1906; бр. 1081, 6 окт. 1906.

¹¹⁹ НАБАН, ф. 11-ж, оп. 2, а. е. 352, л. 319 и сл.

¹²⁰ Пак там, оп. 1, а. е. 84, л. 11.

¹²¹ Нов век, бр. 747, 28 май 1904; бр. 749, 2 юни 1904; бр. 753, 11 юни 1904.

¹²² Мир, бр. 1429, 10 юли 1904; бр. 1431, 12 юли 1904.

май 1905 г. 108 столични учители и учителки заминават за Букурещ, за да върнат визитата на румънските си колеги.¹²³ По същото време в София пристигат учители и ученици от гимназията в Крайова, които посещават Видин, Плевен и Гривица.¹²⁴ Завръщайки се в страната си, те изпращат телеграма до министър Шишманов, в която се изразява благодарност „за високата и сърдечна благосклонност“, засвидетелствувана им по време на посещението.¹²⁵ Благодарствена телеграма за „бляскавия прием“ на столичните учители в Румъния изпраща на министър Хорват българският министър на просветата.¹²⁶

Румъно-българското културно сътрудничество има за паралел разширяването на контактите между министерствата на просветата на България и Сърбия. В края на септември 1905 г. МНП командирова проф. А. Тодоров в Белград, за да представи Софийския университет при откриване на Белградския университет.¹²⁷ За участие в конгреса на югославянските писатели и публицисти в Белград през ноември с. г. са командирова В. Йорданов, Ив. Ан-дрейчин, Г. Баласчев.¹²⁸ През 1904 г. са разменени посещения между български и сръбски ученици. Изключително място в политическия живот през 1906 година се отдава на разменените визити между български и сръбски учители. Посещението на 140 сръбски гимназиални учители през септември 1906 г. се съпътствува от речи, в които се изразяват симпатии от двете страни и се изказват пожелания, „щото тази среща да послужи за основа на едно трайно и искрено сближение между двата съседни и сродни народа на културна и икономическа почва“¹²⁹. В приетата от българо-сръбската учителска конференция декларация се говори за съдействието на учителите в посока на „политическото и икономическо сближение“ и за „окончателното духовно и политическо обединение“ на двата народа.¹³⁰ Двете страни се договарят за размяна на учители за съвместни изследвания. Избран е българо-сръбски комитет на класните учители.

Политическата роля и значение на посочените културни контакти са несъмнени. Чрез тях правителството търси път към икономическото и политическо сътрудничество между България и нейните съседи. В аспекта на националния въпрос това сътрудничество трябва да допринесе за създаване на политически възможности за разрешаване на спорните въпроси. Тези първи по рода си културни прояви бележат началото на един нов елемент в културната политика на българската буржоазна държава.

Във връзка с общия повик на обществеността в съответствие с програмата на Министерството на просветата по това време се правят и първите решителни крачки в развитие на музикалното образование. Министерството насърчава частната инициатива и се стреми да установи творчески контакти с музикалните дейци. От 1903 до 1906 г. се провеждат редовни конгреси на музикалните дейци.¹³¹ По правило те се откриват от министъра, представян и от началника на средното образование Н. Бобчев. Решенията

¹²³ Нов век, бр. 877, 28 апр. 1905; бр. 882, 16 май 1905.

¹²⁴ Пак там, бр. 884, 23 май 1905.

¹²⁵ Пак там, бр. 887, 30 май 1905.

¹²⁶ Пак там, бр. 886, 27 май 1905.

¹²⁷ ЦДИА, ф. 177, оп. 1, а. е. 183, л. 428.

¹²⁸ Пак там, а. е. 184, л. 200, л. 239.

¹²⁹ Пряпорец, бр. 54, 16 септ. 1906.

¹³⁰ Пак там.

¹³¹ УПр., 1903, кн. X, с. 743—746; 1904, неоф. дял, с. 728—729; 1905, неоф. дял, с. 789—790.

на конгресите се връчват на министерството за изучаване и реализация. На Третия конгрес на музикалните дейци се разглежда специално писмо на министъра, в което се предлагат няколко въпроса за разискване: създаване сбирка училищни песни и подпомагане изследванията по музикалния фолклор. Тази тематика показва двустранната роля, която министър Ив. Шишманов възлага на музикалните дейци: да програмират естетическото, а чрез него нравственото възпитание на подрастващите и да подпомогнат етнографските изследвания в тази област.

Между Втория и Третия музикален конгрес, на 17. I. 1905 г., в София се открива първото българско Музикално училище. Макар и частно, в държавния бюджет се предвижда специално перо за неговото подпомагане. По същото време МНП утвърждава редица устави на музикални и певчески дружества в страната, отпуска им парични суми за стимулиране на тяхната самостоятелност.¹³²

Сред научно-културните инициативи на МНП особен дял се пада на научните командировки. За да се установи последователност и системност в тази област, министър Шишманов изработва правилник за условията, при които се дават командировките.¹³³ Той е мотивиран „с голямата полза за младата българска наука и учебно-културното дело от участието на България във всички по-важни световни конгреси, от специалните научни мисии в чужбина, от командировките с цел да се изучи някой въпрос на теорията или практиката или да се посетят заведения, които съществуват у нас, но се нуждаят от преобразование и подобрене, или да се видят институти, каквито е необходимо да се открият наскоро в България“. Главните нововведения в правилника за командировките се съдържат в чл. 4 и 5. В тях се предвижда онези лица, които се изпращат в чужбина на конгреси или изложби или бъдат натоварени с известна специална работа, да се задължават непременно да четат реферати на конгресите и да представят обстойни доклади за изпълнената мисия. За да се даде публичност на резултатите от изучаванията, докладите на лицата, изпратени на конгреси и пр., да се печатат ежегодно в специални Известия за командировките на Министерството на народната просвета. От тях до края на 1906 г. излизат три тома.¹³⁴

Общият брой на научните командировки от началото на 1903 до юни 1904 г. е 14. Девет от тях се отнасят до участие в международни конгреси по история, петрография, хигиена и демография, техническо и професионално образование, въпроси на социалната политика, обучение на слепите, училищни изложби. Останалите се отнасят до геологически, езиковедски и изкуствоведски изследвания. Сред командированите най-голям е броят на професорите от Университета. През 1904—1905 г. са командировани 32 души, от които 13 отнасящи се до училищната организация и обучение, до историографски и археологически проучвания — 6, до естественонаучни издирвания — 8, и др. Сред командированите отново се открояват професорите от Университета и Академията на изящните изкуства, сътрудници на Народния музей, учители.

Известията за командировките за периода 1905—1906 г. включват доклади за проучвания изключително в областта на образованието: педагогически училища в Германия, основното образование в Германия, Австрия, Франция. Забележимият превес на командировките по въпросите на обра-

¹³² ЦДИА, ф. 177, оп. 1, а. е. 183, а. е. 184.

¹³³ Правилник за командировките в чужбина и за изследване на страната, утвърден на 27 окт. 1904. — УПр., 1904, офиц. дял, с. 362—363.

¹³⁴ Известия за командировките на МНП. Кн. I. 1904; Кн. II. 1905; Кн. III. 1906.

зованието в този период се обяснява с подготовката на законопроекта по про-светата, приет в III РС на XIII ОНС, както и с решаване други въпроси на образователната система.

Много внимание МНП отделя на квалификацията на младите научни и преподавателски кадри. По предложение на Университета или по личната инициатива на министъра в чужбина са изпратени за специализиране млади научни сили. Между тях са Ст. Младенов по славянска филология във Виена,¹³⁵ М. Арнаудов за продължаване на занятията си по източните и средновековни литератури,¹³⁶ Д. Михалчев по философия,¹³⁷ Ст. Романски — в Лайпцигския университет¹³⁸. Министерството субсидира интересни езиковедски и етнографски проучвания. Между тях са изследванията на влахо-българската книжнина в Румъния, Галиция, Буковина и Южна Бесарабия — от Ст. Романски¹³⁹, на Р. Милетич в Буковина, Словашко, Лужица, Западните полски области¹⁴⁰ и др. През 1905 г. за изучаване уредбата на популярните и амбулантни библиотеки¹⁴¹ за няколко месеца е командирован във Виена, Хале и Париж заместник-директорът на Народната библиотека П. П. Славейков.

Особено внимание заслужава подкрепата на министър Ив. Шишманов на младите писатели Е. Пелин и П. К. Яворов. През 1904 г. Е. Пелин е назначен като волнонаемен учител в Трета софийска прогимназия, след това е командирован на работа в Университетската библиотека, а на следващата година — в Народната библиотека.¹⁴² По същия начин в Народната библиотека е командирован П. К. Яворов. Така министър Шишманов се стреми да създаде по-добри условия за творческата работа на младите и талантиви писатели. Въпреки многобройните писания на опозиционните вестници против създаването на „синекурни“ длъжности този подход на МНП е исторически оправдан и дава положителни резултати в ръководството и насочването на литературното творчество на тези писатели. През 1906 г. Е. Пелин и П. Яворов са командировани във Франция за изучаване на езика и запознаване с френската култура.¹⁴³ Косвено потвърждение на правилната линия на МНП е изразяваната неведнъж благодарност на двамата писатели към Ив. Шишманов,¹⁴⁴ благодарност за тяхното творческо развитие и израстване.

Между изпратените на специализации и командировки за научно усъвършенстване видни български общественици намират място личности, оставили впоследствие следа в развитието на българската наука и художествено творчество. Такива са Ст. Чилингиров¹⁴⁵, Иван Андрейчин¹⁴⁶, Ст. Минчев¹⁴⁷, д-р К. Кръстев¹⁴⁸, Д. Страшимиров¹⁴⁹, Г. Кацаров¹⁵⁰, Св. Георгиев¹⁵¹ и др.

¹³⁵ ЦДИА, ф. 177, оп. 1, а. е. 162, л. 3.

¹³⁶ Пак там, л. 261.

¹³⁷ Пак там, а. е. 183, л. 68.

¹³⁸ Пак там, а. е. 182, л. 462.

¹³⁹ Пак там, а. е. 199, л. 140.

¹⁴⁰ Пак там, а. е. 183, л. 23.

¹⁴¹ Пак там, а. е. 181, л. 473.

¹⁴² Е л. П е л и н. Съч. Т. 10, с. 495—498; ЦДИА, ф. 177, оп. 1, а. е. 180, л. 383—428

¹⁴³ Е л. П е л и н. Съч. Т. 10, с. 383—428.

¹⁴⁴ НАБАН, ф. 11-к, оп. 3, а. е. 533, л. 7—8; Писмо до Елин Пелин, 21. IX. 1906; И. Д. Ш и ш м а н о в. Студии, рецензии, спомени, писма. С., 1969; Писмо на П. Яворов, с. 627.

¹⁴⁵ ЦДИА, ф. 177, оп. 1, а. е. 181, л. 118.

¹⁴⁶ Пак там, а. е. 182, л. 472.

¹⁴⁷ Пак там, л. 490.

¹⁴⁸ Пак там, а. е. 181, л. 265.

¹⁴⁹ Пак там, а. е. 160, л. 10.

¹⁵⁰ Пак там, а. е. 200, л. 85.

¹⁵¹ Пак там, а. е. 198, л. 390.

МНП отпуска многобройни помощи в различен размер за научни изследвания в страната на професори, учители, студенти. Между тях преобладават изследванията по ботаника, геология, физическа география, метеорология, петрография, а също етнография, археология.¹⁵² През лятото на 1906 година МНП разрешава задграничен отпуск и помощ за усъвършенствуване на група актьори от Народния театър. Сред тях са Зл. Недева, Вл. и С. Николови, Хр. Янев, С. Огнянов.¹⁵³

Освен командировките и специализациите МНП разрешава на учители, желаещи да изучават и усъвършенствуват френски и немски езици, да прекарат лятната ваканция в съответните страни. Броят на отпуските, разрешени по този мотив за периода 1903—1904 г., е твърде значителен. Въз основа на заповедите, издадени от министерството, се установява, че за 1903 г. това са единични случаи, докато през 1904 г. техният брой е над 50¹⁵⁴, за 1905 — над 70¹⁵⁵, а за 1906 — надминава 130¹⁵⁶ души.

Още в програмните си задачи, изложени в Доклада по учебното дело, министър Ив. Шишманов поставя основите за създаването на институт за глухоними и слепи. В бюджета за 1904 г. се предвижда държавна субсидия от 8000 лв. за поддържане частното училище за глухоними на Ф. Урбих, с условие да издържа 12 глухоними деца — от всеки окръг по едно. В края на 1904 г. се подема инициатива за откриване институт за слепи деца.¹⁵⁷ Извършена е сериозна предварителна подготовка. През лятото на 1904 г. д-р С. Донеv, гимназиален учител по педагогия, е командирован на международен конгрес за обучение на слепите,¹⁵⁸ за да се запознае с този въпрос. Непосредствено след това той е изпратен във Виенското училище за слепи деца за запознаване с методите, по които се води обучението, а през октомври с. г. заминава за Петербург, за да изучи тамошната организация на този вид обучение.¹⁵⁹ В началото на 1905 г. се изработва Правилник за държавния институт за слепи, с който се утвърждава съществуването на същия.¹⁶⁰

Разнообразните културни инициативи на Министерството на просветата включват и насърчаване на читалищната дейност, както и свързаната с нея дейност на различни видове дружества. По това време са утвърдени многобройни устава на читалища, просветни дружества, благотворителни дружества. Отпускат се многобройни, макар еднократни, помощи за закупуване на книги за библиотеките на тези дружества, за театралната самодейност, за благотворителни цели. Все по това време се поставя началото на почивното дело за деца чрез откриване на първите детски колонии. Насърчава се частната инициатива в тази област, отпускат се държавни субсидии. По линия на подпомагане на частната инициатива се откриват многобройни ученически трапезарии.

През 1907 г. характерът и насоките на културната политика на правителството видимо се променят. Във връзка със събитията на 3 януари 1907 г. министър Шишманов подава оставка. Политиката на правителството и новия министър Н. Апостолов се съсредоточава изключително в областта на учеб-

¹⁵² ЦДИА, ф. 177, оп. 1, а. е. 181, 182, 199, 200, 210, 267, 198 и др.

¹⁵³ Пак там, а. е. 199, л. 151.

¹⁵⁴ Пак там, а. е. 160, 161.

¹⁵⁵ Пак там, а. е. 182, 183.

¹⁵⁶ Пак там, а. е. 198, 199, 200.

¹⁵⁷ Окръжно № 14487, 15. XI. 1904. УПр., 1905, кн. I, с. 10.

¹⁵⁸ Известия за командировките на Министерството на народната просвета. Т. I. С., 1904, с. 85—88.

¹⁵⁹ Пак там, Т. II. С., 1905, с. 154—170, 275—278.

¹⁶⁰ Общ правилник за държавния институт за слепи в София. — УПр., 1905, кн. V, с. 266—267.

ното дело. По замисъл тя е отрицание на извършеното досега и има реакционен характер.¹⁶¹

В периода 1903—1906 г. последователно се реализира серия от мероприятия за укрепване институтите и дейностите от общокултурно национално значение. Преустройството на съществуващите културни институти, създаването на нови, както и мерките за развитие на научното и културното творчество са реализация на една цялостна програма за културно развитие. Тази програма отговаря на историческите потребности на културния живот в България през първото десетилетие на XX век.

В културната политика на правителството ярко се откроява ролята на просветния министър Иван Шишманов. В неговата дейност в общокултурната сфера най-пълно се чувства инициативата му на културен деятел, общественик и политик. Самото понятие „културни институти“ възниква и получава популярност през този период.¹⁶² Голяма част от предприетите начинания са първи по рода си в културното развитие на България след Освобождението. До този момент поради специфичните исторически условия на културния живот въпросите на образованието решително доминират в културната политика и последната се проявява преди всичко като тясно училищна политика. Като се подчертава личната прозорливост, настойчивост и творчество на проф. Шишманов, следва да се изтъкне, че неговите замисли срещат пълното съдействие на правителството на Народнолибералната партия. В този смисъл културната политика през този период не бива да се разглежда откъснато от общата политика на това правителство. Още повече, че програмните концепции на управляващата партия, доколкото се изявяват по различни поводи, показват ясно изразен стремеж за стимулиране на културните институти и дейности пред вид тяхната идеологическа и социална функция.

Своеобразен комплексен критерий за отношението на правителството към културните нужди на страната е бюджетът на Министерството на народното просвещение. От 8 367 924 лв. през 1903 г. той нараства на 11 381 975 лв. през 1907 г.¹⁶³ — една висока и необичайна за времето сума. Увеличените кредити се използват в най-голяма степен за подпомагане на научните и културни инициативи и институти. Макар че в следващите години се извършват радикални културни изменения и се субсидират доста по-осезателно културните инициативи, в разглеждания период се извършва качествен скок в сравнение с предходния период от Освобождението насам. В тази насока се открива една видима приемственост между културната политика на стамболовисткото правителство и управлението на Демократическата партия.

Промените в българското културно развитие в периода 1903—1907 година, направлявани от демократични и прогресивни начала, утвърждават демократизма на българската култура. Редица идеи в областта на културното строителство се реализират в следващите години, а в историческа перспектива рефлектират в изграждането на социалистическата ни култура — наследник на прогресивните и демократични тенденции в българската буржоазнодемократична култура.

¹⁶¹ М. Радева. Културната политика на правителството на Народнолибералната партия 1903—1904 г. (дисертация). С., 1977, с. 219—296.

¹⁶² В. Йорданов. Цит. съч., с. 166.

¹⁶³ Архив на МНП. С., 1900, с. 558.

LA POLITIQUE ET L'ACTIVITE DU GOUVERNEMENT DU PARTI POPULAIRE-LIBERALE DANS LE DOMAINE DE LA CULTURE 1903—1908

Maria Radeva

(Résumé)

La politique culturelle des gouvernements bourgeois bulgares pendant les premières décennies après la Libération occupe une place importante dans l'histoire civile du nouveau temps et représente sans doute un intérêt pour l'historiographie.

Le gouvernement du Parti Populaire-Libérale développe son activité dans le domaine de l'éducation et de la culture pour la période 1903—1908. La politique culturelle de ce gouvernement passe par deux étapes: libérale-bourgeoise-démocratique (mai 1903 — janvier 1907) et réactionnaire (janvier 1907 — janvier 1908). Lors de la première période l'activité du Ministère de l'Education Nationale est dirigée par le professeur Ivan Chichmanov. Il devient Ministre ayant un plan concernant les constructions culturelles. Ce plan qu'on peut trouver dans l'Exposé du travail scolaire, représente un programme complet pour le développement de l'éducation et de la culture bulgare en perspective. Dans ce plan le Ministre Ivan Chichmanov indique la voie par laquelle on peut réaliser la réforme de ceux qui existent déjà ainsi que la formation de nouveaux instituts et activités culturels. Il attire l'attention plus spécialement sur la nécessité d'une stimulation par l'Etat de la création scientifique et artistique. Le plan et les idées du Ministre étaient acceptés complètement par le gouvernement.

Pendant la première période de la politique culturelle a eu lieu une réorganisation considérable de la troupe dramatique „Larme et rire“. Elle devient plus tard le Théâtre National. Le niveau artistique de ce théâtre est très élevé. Le Musée National s'affirme comme un centre important de renseignement et de recherche scientifique de notre histoire nationale. On a créé le Musée d'Ecole qui nous démontre le développement historique de l'enseignement bulgare du nouveau temps. Ce musée conditionne sa modernisation.

En même temps a eu lieu la réorganisation sur les bases déjà existantes de l'Ecole des Beaux-Arts d'Etat qui devient en effet l'Académie de peinture. La première Ecole de musique est inaugurée et même privée, elle est financée par l'Etat. Pendant cette période on a organisé les premières expositions qui ont eu une importance nationale et balkanique. Les relations actives culturelles étaient réalisées avec la Serbie et la Roumanie. Ces relations culturelles entre les pays voisins ont une grande importance politique. Un institut pour les aveugles est créé et

l'Etat a stimulé l'école privée de M. Urbih. On encourage par subcides l'activité des maisons de lecture, des sociétés d'instruction et de charité. Le Ministre Chichmanov met en ordre les missions du Ministère de l'Education Nationale. On constate des documents publiés que toutes les missions ont pour but les recherches et les manifestations scientifiques.

La politique culturelle du gouvernement pendant la période mai 1903 — janvier 1907 était réalisée par les moyens de la démocratie bourgeoise et correspondait aux besoins culturels du pays. Le gouvernement entreprend après le 3. I. 1907 une attaque contre les conquêtes de l'instruction. Dans le domaine de la culture manquent les initiatives importantes.

Les idées et les succès concernant la construction culturelle de la première période étaient continués et réalisés lors des décennies suivantes. Ils ont une influence sur notre culture socialiste.